

श्री ताल वाराही मन्दिर पोखराको ऐतिहासिक,
धार्मिक महत्व र वातावरणीय
प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
स्नातकोत्तर तह द्वितीय बर्ष इतिहास विषयको
छैटौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
शोध-पत्र

शोध कर्ता
सुशीला शर्मा
त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ६-१-२९१-००९-९७
कक्षा रोल नं. ०४/२०६१
परीक्षा रोल नं. ६३०७/२०६४
इतिहास तथा संस्कृति विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा
२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरूप सुशीला शर्माद्वारा श्री ताल वाराही मन्दिर पोखराको ऐतिहासिक, धार्मिक महत्व र वातावरणीय प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार पार्नुभएको हो । धेरै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८।

शोध-निर्देशक

.....

डा. दीर्घमान गुरुङ

(उप-प्राध्यापक)

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

भीमकालीपाटन, बगर

पोखरा ।

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरूप सुशीला शर्माद्वारा श्री ताल वाराही मन्दिर पोखराको ऐतिहासिक, धार्मिक महत्व र वातावरणीय प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. वाह्य परीक्षक डा. श्री विश्व कल्याण पराजुली .....
२. शोध-निर्देशक डा. श्री दीर्घमान गुरुङ .....
३. विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक सुश्री ज्योती भट्टचन .....

मिति : २०६८।

कृतज्ञता ज्ञापन

श्री ताल वाराही मन्दिर पोखराको ऐतिहासिक, धार्मिक महत्व र वातावरणीय प्रभाव विषयक प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तह छैठौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रमा ताल वाराही मन्दिरको ऐतिहासिक, धार्मिक महत्व र मन्दिरको वातावरणीय प्रभावको बारेमा चित्रण गर्ने यथासम्भव प्रयास गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा यस मन्दिरको स्थापना देखी हालसम्मका गतिविधीहरूको केही हदसम्म भएपनि प्रस्तुत शोधपत्रमा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

सर्वप्रथम श्री ताल वाराही मन्दिर पोखराको ऐतिहासिक, धार्मिक महत्व र वातावरणीय प्रभाव शीर्षकमा अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गरिएकोमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत इतिहास तथा संस्कृति विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसै गरी प्रस्तुत शोधकार्य गर्न विशेष प्रोत्साहन दिनुहुने इतिहास तथा संस्कृति विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका पूर्व विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक स्व.श्री गुनाखर जैसी भट्टराई प्रति सहृदय कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै श्रद्धासुमन प्रकट गर्दछु । यस्तै आफ्नो अमूल्य सुझाव, मार्गदर्शन र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने यस शोधपत्रका निर्देशक तथा आदरणीय गुरु पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका उप-प्राध्यापक डा.दीर्घमान गुरुङ्ग प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यस शोधसंग सम्बन्धीत श्री ताल वाराही मन्दिर संरक्षण समितिका अध्यक्ष श्री हिक्मत बहादुर कुँवर ज्यू तथा अन्य पदाधिकारीज्यूहरू, मन्दिरका पुजारीहरू एवं अन्य सुझावदाताहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

मेरो पठनपाठन कार्यमा सधैं प्रेरणा र साहस प्रदान गरी सफल भविष्यको कामना गर्नुहुने मेरा माता पिताको योगदानको हार्दिक कदर गर्दछु । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा हरपल साथ दिने साथै विषयवस्तुको खोज, संकलन, विश्लेषण, लेखन लगायत फोटोग्राफी संकलन कार्यमा सहयोग र प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरा श्रीमान श्री

अशोक पौडेल साथै यस शोधकार्यलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरा परिवारजन, आफन्त, मित्र तथा शुभ-चिन्तकहरूलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत यो शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस इतिहास तथा संस्कृति विभाग पोखरा समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६८।

प्रस्तोता

.....

सुशीला शर्मा

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-२९१-००९-९७

रोल नं. ०४/२०६१

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा ।

विषय सूची

परिच्छेद: एक

पेज नं.

१.	अध्ययनको परिचय	१-२
१.१	समस्याको कथन	२
१.२	अध्ययनको उद्देश्य	२
१.३	अध्ययनको महत्व	३
१.४	पूर्व कार्यको समिक्षा	३-५
१.५	अध्ययनको सीमा	५-६
१.६	शोध विधि	६
१.७	शोधपत्रको संगठन	६-७

परिच्छेद: दुई

२.	पोखरा उपत्यकाको भौगोलिक परिचय	८-९
२.१	हिमाली प्रदेश	९-१०
२.२	लेकाली प्रदेश	१०-११
२.३	पहाडी प्रदेश	११-१२
२.४	उपत्यका वेशी तथा टार प्रदेश	१२
२.५	नदी तथा ताल	१३
२.६	हावापानी	१३-१४

परिच्छेद: तीन

३.	पोखरा उपत्यकाको धार्मिक परिचय	१५-१६
३.१	धार्मिक सहिष्णुता	१६-१७

३.२	मन्दिर	१७-१८
३.३	रामघाट	१८-१९
३.४	ढुङ्गे साँघु	१९-२०
३.५	स्तुप	२०
३.६	गुम्बा, विहार	२१
३.७	चर्च	२१-२२
३.८	मस्जिद	२२-२३

परिच्छेद: चार

४.	ताल वाराही मन्दिरको ऐतिहासिक अध्ययन	२४-२७
४.१	नामाकरण र जनधारणा	२७
४.२	ताल वाराही मन्दिरको अवस्थिती	२८

परिच्छेद: पाँच

५.	ताल वाराहीको मन्दिरको बनौट शैली	२९-३०
५.१	मन्दिर परिसर सम्बन्धी जानकारी	३०-३२
५.२	पूजा व्यवस्था	३२
५.२.१	दैनिक पूजा	३२
५.२.२	विशेष पूजा चाडपर्व मेला	३२-३३
५.३	पूजारी व्यवस्था	३३-३५
५.४	श्री तालवाराही मन्दिर संरक्षण समितिको गठन तथा भूमिका	३५-३९
५.५	गुठी व्यवस्था	३९-४५
५.६	तालवाराही मन्दिरको धार्मिक महत्व	४५-४७

परिच्छेद: छ

६.	तालवाराही मन्दिरको वातावरणीय प्रभाव	४८
६.१	प्राकृतिक सुन्दरता	४८-४९
६.२	पर्यटकीय विकास	४९-५०
६.३	फोहोर मैला व्यवस्थापन	५०-५१
६.४	आर्थिक विकास	५१
६.५	रोजगारीको विकास	५१-५३
६.६	ताल वाराहीको रमणीय पक्ष	५३
६.७	तालले मन्दिरमा पारेको प्रभाव	५४
६.८	तालवाराहीको वातावरणीय संरक्षण तथा सम्बर्द्धन	५४-५६

परिच्छेद: सात

७.	निष्कर्ष	५७-५९
७.१	सुभावाहरू	५९-६०

सन्दर्भ सामग्रीहरू

परिशिष्ट १	अन्तर्वार्ताको लागी सोधीएका प्रश्नावली
परिशिष्ट २	श्री ताल वाराही मन्दिरको आजीवन सदस्यहरू
परिशिष्ट ३	श्री ताल वाराही मन्दिर संरक्षण समिति दर्ताको प्रमाण पत्रको प्रतिलिपी
परिशिष्ट ४	गुठी जग्गा दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपी
परिशिष्ट ५	फोटाहरू